

Filmstjärnan Kristina Söderbaum (1912-2001)

"En anda av kärlek till konsten och frihet från politiska bugningar genomsyrar Veit Harlans filmer."

---Ur en svensk tidningsartikel 1943

Med distans till tidsperioden och uppmuntran från ett par tyska filmkännare, kände jag att jag ville sätta mig in lite i Kristina Söderbaums liv som filmstjärna. 1934 flyttade hon till Tyskland för att gå på teaterskola, i det land som svenskarna då hade ungefär samma inställning till då som vi idag har till USA. Enligt de där filmkännarna betraktas hon i Tyskland nuförtiden som en av 1900-talets verkliga filmstjärnor, och att döma av den tjusiga videobandserie med hennes filmer som jag såg på Virgin Megastore i Wien 1999, är det detta hon idag är ihågkommen för i det land där hon under sju (!) decennier lockade biopublik. Det är inte i första hand för att hon i likhet med andra tyska filmstjärnor under Andra världskriget medverkade i tre nazistiska propagandafilmer som hon är ihågkommen i dagens Tyskland.

Beata Kristina Margareta Söderbaum var dotter till Henrik Gustaf Söderbaum, professor i kemi och fysik, ständig sekreterare i Kungliga Vetenskapsakademien 1923-1933 och Nobelpris-kommitténs vice ordförande 1927-1932. Henrik delade ut Nobelpriset i kemi 1912-1932 och skyntade ofta förbi i dagspressen. I Söderbaumska släkten var han huvudman för den yngre släktgrenen, och kring juletid samlades alltid alla söderbaumar i och kring Stockholm på Kungliga Vetenskapsakademien där familjen bodde.

Som barn älskade Kristina film, och hennes stora dröm var att bli skådespelerska. Fadern, som ska ha varit mycket sträng, hade ingenting till övers för detta skådespelarintresse. Inom borgerligheten betraktade man vid denna tid yrken som gick ut på att underhålla andra som

Tysk videobandserie med Kristina Söderbaums filmer från 1990-talet, på populärhyllan i Virgin Megastore.

nedvärderande. Hennes mor Margareta hade dock större förståelse för Kristinas dröm, hon skrev själv små julskecher som hon och barnen brukade spela upp för familjen. Genom uppväxten på Kungliga Vetenskapsakademien kom Kristina att träffa en betydande del av stockholms societeten. Upptäcktsresanden Sven Hedin, den siste svensk som blivit adlad, sägs ha inspirerat henne att söka sig till Tyskland och teaterskolan i Berlin.

Efter att ha tillbringat en tid i Tyskland 1928, i Frankrike 1930, och hemma i Sverige igen varit med om båda föräldrarnas bortgång i hastig följd, beslutade Kristina sig för att göra slag i saken och söka till teaterskolan i Berlin – och hon kom in. Året var 1934 då Kristina flyttade till Tyskland för att infria sin barndomsdröm. För den 22-åriga stockholmsflickan, som levde i ett Sverige som bara 13 år tidigare hade infört allmän rösträtt och där Tyskland var ett förebildsland för svenska folket (både av historiska skäl och med anledning av att det ekonomiska stödet från Tyskland hade varit betydande under uppbygganden av Sveriges industrier), var det ingenting märkvärdigt att Adolf Hitler året innan hade blivit

vald till rikskansler i Tyskland. Politik intresserade inte Kristina varken då eller senare. Även detta var relativt normalt inom den svenska borgerligheten på den tiden – att vara uppdaterad på

samhällsnyheter var självklart, men politik sågs som ”smutsigt” och ingenting de bättre bemedlade engagerade sig i. En dag i Berlin ringde den berömde filmregissören Veit Harlan till teaterskolan och bad att Kristina skulle komma och provfilma för honom. Hon fick rollen. Harlan var då redan gift och hade tre barn. Men efter tre filmer tillsammans skilde Harlan sig, och i april 1939 gifte han om sig med Kristina. Det var Harlans tredje äktenskap, och Kristinas första kärlek. Samma höst, i september, bröt Andra världskriget ut.

Som skådespelerska har Kristina Söderbaum gjort inte mindre än 25 filmer, varav 20 med Veit Harlan som regissör. Vår tids Colin Nutley och Helena Bergström kan på sätt och vis ses som parallell. Hennes första riktiga spelfilmsroll var i Harlans *Unga människor* 1937 (ty: *Jugend*). Därmed inledde hon sin långa karriär på UFA, dåtidens största europeiska filmbolag. Andra UFA-stjärnor var Marlene Dietrich som flydde från Tyskland undan nazismen och Zarah Leander som såg sin chans att göra karriär i Tyskland. Veit Harlans filmer gjordes för en internationell publik, och gick även på bio t.ex. i England, Frankrike, USA och Sverige – de var mycket framgångsrika. I samband med Tysklands motgångar i kriget 1942 spelades den största av Kristina Söderbaums internationella publikframgångar in: *Den gyllene staden* (1943). Det var också en av de allra första färgfilmerna som gjordes. Kristina och Veit Harlan kom till premiären i Sverige, och blev enormt hyllade. Kristina spelar den unga flickan Anna som kommer från landet och är sudettysk. Hon flyttar till kulturstaden Prag, och inleder där en romans med en stilig tjeck som hon också blir gravid med. P.g.a. denna ”rasblandning” beordrade propagandaministern Joseph Goebbels att Anna måste dö i filmen. *Den gyllene staden* är alltså en romantisk tragedi om förbjuden kärlek med bäring på verkligheten i dåtidens centraleuropa.

Fransk filmaffisch för *Den gyllene staden* (1943).

Det var inte första gången som Goebbels hade intervenerat i Veit Harlans filmproduktion. 1940 hade paret spelat in *Jud Süß*, en grovt antisemitisk film, på order av naziregimen. Samma år hade Norge, Danmark och Frankrike ockuperats och Tysklands grepp om både sitt eget folk och om Europa var järnhårt. *Jud Süß* bygger på en historisk berättelse från 1700-talet, och handlar om en jude som har förälskat sig i Kristinas rollfigur. Han torterar hennes far för att få gifta sig med henne, efteråt går hon och dränker sig och han hängs offentligt. Harlan ville absolut inte göra filmen, och var t.o.m. beredd att ta värvning för att slippa det. Han och Kristina hade just fått en son, så Kristina tyckte sig också ha goda skäl att slippa. Men Goebbels krävde att det framgångsrika filmparet skulle spela in filmen, och han ändrade personligen i manuset så att den blev en ren antisemitisk hetsfilm. I sin självbiografi skriver Harlan att han som regissör bakom kameran ändå gjorde allt han kunde för att mildra de antisemitiska uttrycken i *Jud Süß*. I Kristinas självbiografi skriver hon att det var under hot mot hennes eget liv som hon medverkade. Efter krigsslutet ställdes Harlan inför rätta för denna film, men han frikändes. Det kan här också vara viktigt att nämna, för att ytterligare få perspektiv på de omständigheter under vilka paret verkade dessa år, att Veit Harlans första fru Dora Gerson, som var judinna och även hon skådespelerska, under kriget deporterades till Auschwitz och blev ett offer för Förintelsen.

Kristina medverkade i ytterligare två propagandafilmer under Andra världskriget. Ordet ”propagandafilm” har ju en negativ klang i våra dagar, jag tror att många associerar till Leni Riefenstahls glorifierande av Hitler och marscherande nazister. De propagandafilmer som Kristina Söderbaum medverkade i var inte alls av det slaget. De var filmer som utspelade sig under 1700- och 1800-talen och byggde på historiska händelser, men som porträtterades så som nazisterna ville framställa äldre tiders tyskar. Kristina medverkade i propagandafilmen *Den store segrare* (ty: *Der Grosse König*, 1942) om Fredrik den Stores Preussen och *Brinnande hjärtan* (ty: *Kolberg*, 1945) som handlar om tyskarnas lyckade motstånd mot Napoleon. I *Den store segrare*

Kristina medverkade i ytterligare två propagandafilmer under Andra världskriget. Ordet ”propagandafilm” har ju en negativ klang i våra dagar, jag tror att många associerar till Leni Riefenstahls glorifierande av Hitler och marscherande nazister. De propagandafilmer som Kristina Söderbaum medverkade i var inte alls av det slaget. De var filmer som utspelade sig under 1700- och 1800-talen och byggde på historiska händelser, men som porträtterades så som nazisterna ville framställa äldre tiders tyskar. Kristina medverkade i propagandafilmen *Den store segrare* (ty: *Der Grosse König*, 1942) om Fredrik den Stores Preussen och *Brinnande hjärtan* (ty: *Kolberg*, 1945) som handlar om tyskarnas lyckade motstånd mot Napoleon. I *Den store segrare*

framställs krigarkungen som ganska lik Adolf Hitler, och där spelar Kristina en bondflicka som öppet kritiserar kungen och tycker att hans porträtt ska brinna eftersom han bara för död med sig över folk och byggd, vilket gör kungen deppig. På det personliga planet tyckte Kristina att dessa pompösa ”karlafilmer” (ty: ”Männerfilmer”) inte alls var trevliga att spela in. Hon var melodramaktriss, och det var ”konstfilm” som hon ansåg att hon annars ägnade sig åt. Hennes egen favorit bland sina filmer var *Vildfågel* (*Opfergang*, 1945), med en berömd scen där Kristina rider barbacka på en strand med blå himmel och skjuter pilbåge till tonerna av mäktig stråkmusik.

Hennes framtoning på vita duken var ungefär vad vi idag skulle kalla för ”dum blondin” – till hälften aningslös flicka och till hälften självständig kvinna. Under Andra världskriget kom hon att bli Tysklands mest älskade och mest inkomstbringande skådespelerska. Eftersom flera av hennes filmer slutar med att hon dör, varav två genom att hon drunknar, fick hon i folkmun smeknamnet ”die Reichswasserleiche”, alltså riksvattenliket – och när detta förs på tal vet i stort sett alla äldre tyskar än idag vem som avses. Det är inte svårt att föreställa sig den starka känsloeffekt det måste ha inneburit i 40-talets Tyskland när den vackra blondinstjärnan som fånglat publiken genom filmen dör under tragiska omständigheter. Kristinas egna skådespelaridoler var Gösta Ekman (d.ä.), Lilian Harvey, Gary Cooper och Elisabeth Bergner (som f.ö. var judinna).

Den åldrande Kristina Söderbaum framför ett idolporträtt från hennes storhetstid som filmstjärna.

ade även Harlans andra exhustru Hilde Körber, och filmen sägs ha vissa inslag gjorda som tribut till Alfred Hitchcock. *Karl May* (1974) är den av Kristinas filmer som har högst betyg på Internet Movie Database: 7,5 av 10 (närmast efter är *Vildfågel* med 7,2). Den handlar om den tyske barnboksförfattaren, och Kristina spelar dennes hustru Emma. Sin sista film spelade Kristina in 1993: *Night Train to Venice*, med Hugh Grant i huvudrollen. Därmed hade hon varit skådespelerska på vita duken i sju decennier.

Veit Harlan avled 1964, varvid Kristina började jobba med fotografering. Sina sista år tillbringade hon på ett ålderdomshem i München tillsammans med sin syster Ulla som Kristina också bott ihop med sedan 1970-talet. De som var med på släktmötet i Leufstabruk 1997 hörde Margareta Baltchefsky berätta detta om sin mor Ulla. Enligt de tyska filmkännare som jag kände att jag fick anledning att kontakta efter upptäckten av den tjugiga filmserien på Virgin Megastore i Wien 1999, verkar det inte vara någon avgörande fråga för hennes rykte som filmskådespelerska idag att hon spelade in en antisemitisk film under brinnande krig. Hon var förvisso inte någon Marlene Dietrich, men inte heller någon Zarah Leander – hon var Kristina Söderbaum, en av Tysklands mest uppskattade skådespelerskor under hela 1900-talet.

Jakob Söderbaum
12 mars 2009

Kristina skriver i sin självbiografi att när hon vid krigsslutet promenerade i ruinernas Berlin och fick syn på en affisch från *Den gyllene staden*, gick det upp för henne att hon som upphöjd filmskådespelerska också hade haft en roll i allt det som Andra världskriget lett till. Då kräktes hon rakt i rännstenen. Det skulle dröja sex år innan hon spelade in en film igen, men efter det gjorde hon ytterligare 13 filmer. Av dessa anses *Hanna Amon* (1951) vara en av Harlans bästa. Hon spelade också huvudrollen som cirkusflickan Yrida i en populär trilogi: *Sterne über Colombo* (1953), *Die Gefange des Maharadscha* (1954) och *Die Blonde Frau des Maharadscha* (1962). Den sista filmen som Kristina och Veit Harlan gjorde tillsammans, och den sista med honom som filmregissör, var *Ich werde dich auf Händen tragen* (1959). I denna medverk-

Källor:

- Intervju-dokumentär på SVT 1 1996
- Wilhelm Söderbaums oppublicerade manuskript till tredje släktboken
- Intervju i *Expressen* 6 februari 1972
- Internet Movie Database
- Nationalencyklopedin (1995)
- Bra Böckers Lexikon (1981)